

„...a világ mutatványosságátrának kakasülőjén...”

Takács Zsuzsa: *A megtévesztő külsejű vendég*. Magvető, Budapest, 2007

Az idei könyvhétre a boltokba került Takács Zsuzsa-kötet megjelenése több ok miatt is figyelmet keltett. Babonás olvasóknak talán fontos adat lehetett, hogy ez a könyv a költőnő sorban tizenharmadik kötete, de ennél jóval fontosabb, hogy a szerző idén kapta meg a Kossuth-díjat, valamint az a sajtóság, hogy *A megtévesztő külsejű vendég* címet viselő kötet prózakötet, méghozzá az író első prózakötete. Ezt a megállapítást – melyre egyébként a kötetet értékelő kritikák nagy része hivatkozik – azonban még az elején pontosítani kell. Bár Takács Zsuzsának valóban ez az első kötete, mely kizárólag elbeszéléseket tartalmaz, az epika területére tett látogatásának már van előzménye, hiszen az 1998-ban megjelent, *A bűnök számbavétele* című könyve hét darab rövidebb elbeszélést tartalmaz. A *próza és vers* műfajmegjelölést használó kötet *Visszapillantás* című ciklusának írásai ráadásul – esetenként kisebb-nagyobb változtatásokkal – kivétel nélkül bekerültek a legújabb kötetbe is. Az *Ajánlással* együtt tizennyolc novellát tartalmazó 2007-es kötet tehát egy már meglévő anyagot bővít ki, már közel egy évtizede megtalált hangot beszéltet tovább.

Az elmúlt néhány év magyar irodalmában feltűnő tendencia, hogy lírikusok prózai alkotások létrehozásába fognak, s különösen erősnek tűnik ez az irány a költőnők esetében. Rakovszky Zsuzsa például jó néhány elismert verseskötet után két regény (*A kígyó árnyéka*, *A hullócsillag éve*) közreadásával hívja fel magára a figyelmet, egy másik generációhoz tartozó, de szintén költőként kanonizált szerző, Tóth Krisztina pedig tavalyi, *Vonalkód* című elbeszéléskötetével gyarapítja a „műnem-váltó”, több műnemben is otthonosan mozgó alkotók csoportját. Ezek a kirándulások meglehetősen sikeresek, a felsorolt példák legalábbis mindenképpen azt bizonyítják, hogy a „műfaji félrelépések” által igazi remekműk szülehetnek, a lírikusi hang és nézőpont megjelenése – más-más módon – felfrissítheti a kortárs prózairodalmat. Véleményem szerint Takács Zsuzsa új kötete mindenképpen ezen pozitív példák sorába illeszkedik.

Különösen érdekes kérdés ebben az esetben az, hogyan képes megújítani, a hangsúlyokat némileg átrendezni egy költő, ha prózáira vállalkozik. A probléma valószínűleg nem válaszolható meg néhány mondatban, hiszen látható, hogy ahány szerző, annyiféle eredmény, annyi különös kísérlet. Még csak az sem állítható teljes bizonyossággal, hogy a költők hozzák létre a leglírikusabb, leginkább a versnyelv stílusára emlékeztető prózát, hiszen a jelenkori magyar irodalom egyik leglíriaibb hangú szerzője – Berniczky Éva – sohasem tartozott a költők táborába. A rendkívül érdekes, de egy kritika kereteit jócskán szétfeszítő kérdés megválaszolása helyett egyelőre elegendő, ha az imént felvetett kérdést csupán Takács Zsuzsa prózájának szegezzük, kizárólag az ő szövegeire vonatkoztatva próbáljuk megválaszolni. A szerző verseit értelmező szövegek visszatérő, gyakran használt jelzője az epikusság. Az értelmezők megegyeznek abban, hogy ezek a költemények mind rendelkeznek epikus maggal, ha töredezetten is, de magukban hordanak valamilyen narratívát, és ha nem is részletezik, illetve nem mesélik végig a bennük rejlő történetet, azért minden versben ott van egy-egy történet lehetősége, tehát a történetmesélés nem is áll olyan távol Takács szövegstrukturáló eljárásaitól. S valóban, sok esetben nem történik más, mint hogy bizonyos versek prózává íródnak. Az *Ártatlanság* című vers például szinte szó szerint kerül át *A kammerni kastélypark* című elbeszélésbe. „Azt álmodtam, hogy gyermekem született: / *tőle*. De előre figyelmeztettek: halott. / A legrettenetesebb a közönyöm volt, // nem érdekelt, hogy mi történik velem, / nem fájdalmat, unalmat éreztem inkább. / Egy óriási, viaszos újszülött feküdt // a színtelen nylonnal letakart asztalon. / Mellette damasztkendővel elfödve egy / félbemaradt reggeli kellékei. // – Úgy kell tennünk, mintha élne! – mondta / a bába, és fölkiáltott egymás után kétszer: / Milyen édesen kalimpál!” – szól a vers. „Sem fájdalmat, sem szomorúságot nem érez, hiszen biztos benne, hogy álmodik. A könnyű, észrevétlenül lefolyt szülés után kövér viaszbabuként ott fekszik mellette az újszülött. A bába hangja élesen fölcsap: »Úgy kell tennie, mintha élne!« Tudja, hogy bajba sodorhatja ez a hazugság, de a veszélynek és a halálnak már nem tulajdonít nagy jelentőséget. Az ágyon, mely asztal éppúgy lehetne, fehér vászonnal letakarva hevernek egy félbehagyott reggeli kellékei.” – kezdődik az elbeszélés. A kisprózák szinte minden esetben egy versből indulnak ki, egy-egy benyomás vagy töredék, esetleg részletesen ki nem fejtett történet az, amit továbbírnak, kiterjesztenek. Az elbeszélésekben megmaradt verssorok adnak bizonyos lírai lüktetést a nyelvnek, de a stíláris megoldásoknál sokkal fontosabb dolog hogy félreismerhetetlen nyomot a szövegeken: a költő nézőpontja. A jelzőhalmozás, a metaforák, sajátos, a költészetre jellemző stíláris megoldások szép számmal akadnak, de nem ez az elsődleges akkor, mikor azt vizsgáljuk, mennyiben lehet más egy olyan prózavilág, melyet a költészetben több évtizedes tapasztalattal rendelkező

szerző hoz létre. A kulcsfontosságú különbség valószínűleg nem az írásmódban, inkább a megfigyelés, a reflektálás különbözőségében érhető utol. Abban, hogy hogyan látja a világot az elbeszélő, aki az *Ajánlás* megfogalmazása szerint „szimatolva, mint a kutya az ismerős kapualjat, vékony nyakán egy bölcs talányoktól súlyos fejét tartva tág szemébe itta a gazdag és félelmetes világot”.

A könyv alcíme (*Önéletrajzaim*) azt az elvárást támasztja az olvasóban, hogy a kötet lapjain egy nagyon személyes hangú, vallomásszerű prózával találkozhat. És aki így olvas, nem is csalódik nagyot, hiszen a történetek nagy része kapcsolatokról, emberi sorsokról szól, a legmélyebb érzelmeket és válságokat beszéli el (a történetek közül több olyan is van, mely valós életrajzi elemeket is feldolgoz), de ezek a találkozások és elválások nem egyetlen személy életének történetét tárják a befogadó elé. A szülők emlékének címzett *Ajánlásban* (mely kurzivált szedése miatt különáll az őt követő elbeszélésektől) még egy egységes identitás képződik meg, hiszen az elbeszélő szüleine emlékezve nyilvánvalóan és elég fixáltan egyetlen szubjektumként azonosítja magát. A továbbiakban azonban ennek az egyetlen személynek a történetei helyett több különböző személy történeteit ismerhetjük meg. Ez a problematika persze már az „*önéletrajzaim*” kifejezésben is tetten érhető. Hiszen hogyan lehet egy embernek többféle önéletrajza? Hogyan lehetséges az, hogy egyetlen, szilárd identitásnak többféle története legyen? Erre a kérdésre már az első elbeszélés első sora is ad valamiféle választ: „Ez a történet nem velem esett meg, de első személyben tudok csak beszélni róla.” A különböző történetek nem egy emberhez tartoznak (így a hagyományos értelemben ezek a novellák semmiképpen nem olvashatók össze egyetlen önéletrajzzá), de az őket mesélő hang mégiscsak teremt valamiféle egységet, hiszen az is róla árulkodik – és így valamiképp meghatározza és körülírja – hogy mely történeteket vállalja fel, melyekről érzi úgy, hogy akár vele is megeshettek volna, röviden: mely történetekkel tud azonosulni. Innentől kezdve pedig lényegtelen, hogy az események konkrétan kivel kapcsolatosak, kinek, illetve kiknek az életrajzához tartoznak valójában. A kötetben megszólaló hang (hol egyes szám első, hol egyes szám harmadik, egyszer még egyes szám második személyben is) tehát egységes, még akkor is, ha identitását megsokszorozza. Nem bújhat álarcok mögé, hiszen az álarc, ami mögül beszél, az is róla árulkodik. A különböző elbeszéléseket így tartja össze egy centrálisnak nevezhető hang, így olvasható a kötet önéletrajzként. A szövegek közötti koherenciát a jellegzetes hang és a hozzá kapcsolódó nézőpont mellett a motívumok, apró történetmozaikok ismétlődése is biztosítja. Az egyik elbeszélésben előkerülő történetek gyakran fordulnak elő a későbbi szövegekben, ezzel a szabálytalan ismétlődéssel is megteremtve valamiféle összefogottságot, egy esetleges, az egész kötetet átfogó struktúrát. Az *Egy másik kezdés* novellájának furcsa, a

homoszexualitás határán táncoló gimnáziumi lánybarátsága például a *Játék a tűzzel* című írásban újra, a korábnál bővebben részletezve kerül elő. Az első novella hátborzongató története, melyben egy kislányt saját szülei ítélnék szomjhalálra a szemmel verés elleni gyógymód hatékonyságában bízva – felbukkan a második elbeszélésben. Az 1956-ban Kanadába menekülő testvérpár, valamint a határon lelőtt édesanyjuk szintén több elbeszélésben megjelenik, hol csak apró motívumként, hol a szöveg alapvető szűzségét adva.

Bár *A megtévesztő külsejű vendég* szövegeit láthatóan több megoldás is egybetartja, érdemes lehet még visszakanyarodni az elbeszélő, a különböző identitásokhoz kapcsolódó történetek korábban már felvetett problémájához. Szó esett arról, hogy a kötet nem ugyanannak a személynek a történeteit gyűjti össze, de az nem vetődött fel, hogy ezeket az egyetlen pseudo-identitás alatt egybeírt történeteket nem is minden esetben azonos nemű elbeszélők mesélik. A feltételezett egyetlen elbeszélő tehát meglepő könnyedséggel veszi a nem-váltásokat, egyes írásokban férfi, más írásokban női identitás mögé rejtőzve. Nem csupán a szubjektum fixálhatósága, középpontossága és rögzíthetősége lesz így a kérdés, hanem még az identitás egyik legmeghatározóbb eleme (az, hogy melyik nemhez tartozunk) is megkérdőjeleződik vagy – egy másik értelmezés esetében – jelentéktelenné válik. Az említett nem-váltások, a hol férfi, hol női elbeszélők alkalmazása, a férfi és női sajátságok háttérbe szorítása és egy tulajdonképpen androgün beszélő alkalmazása már a verseskötetek némelyikének is meghatározó és jellegetes eljárása. Takács Zsuzsa világában a nemek között létezik egyfajta átjárhatóság, a költő lehetőségeit tekintve legalábbis feltétlenül. Úgy tűnik, nincs kétsége afelől, hogy egy nő a férfi hangján is megszólalhat (ezzel implicit állást foglal a női irodalom – férfi irodalom különbségtevést megképző, illetve elutasító értelmezői közösségek vitájában is). Erről a problémakörrel egy interjúban így vélekedik: „Másképp pedig az ember, legalábbis én, gyerekkoromban még nem döntöttem el, hogy fiú legyek vagy lány legyek. Vagyis volt egy végtelen szabadságom, és csak később kaptam meg vagy vesztettem el a másik fél kizárólagosságát.” Ez a szabadság, ez a végtelenség az, amely visszatérhet és teret nyerhet a művészetben. De az identitásoknak ilyesféle változtatása valami mást is előfeltételez, amire szintén történik utalás az idézett beszélgetésben: „De mélyen átérzem, mély rokonszenvvel nézem a férfiak vagy a nők dolgait...” Takács Zsuzsa szövegeiben az együttérzés, a részvét, az empátia a leginkább meghatározó minőség. Azért bújhat szabadon bárkinek a bőrébe, azért mesélheti akár férfi, akár nő, akár gyermek történetét, mert képes azonosulni ezekkel a történetekkel. Beszéljen bármilyen számban és személyben, az események sohasem a kívülálló szemszögéből, hanem belülről, az ábrázolt nézőpontjából jelenítődnek meg. És ez az a sajátság, mely legfeltűnőbben jelzi azt, hogy ezekben az elbeszélésekben valójában egy költő beszél. Ha a világot írja le,

nem képes objektivitásra, nem is érdekelt a valóság kívülálló rögzítésében. Noha az *Ajánlás* szövegére hagyatkozva úgy tűnik, az elbeszélő a „világ mutatványos sátrának kakasülőjén” foglal helyet, azaz távolságtartással, egy kis magaslatról, némi rálátással értékeli az alatta zajló színes forgatagot, néhány elbeszélés elolvasása után látható, hogy ez a megfigyelés teljes beleéléssel történik, könnyen támadhat az az érzésünk, hogy a kakasülő elbeszélője egyben a megfigyelt műlovarnó is.

A már többször említett *Ajánlás* – és ezt a rejtélyt a szerző szintén feloldotta a tárgyalt beszélgetésben – egyértelmű rájátszás Kafka *A kakasülőn* című rövid írására. Az intertextualitás eszközeivel élve, jócskán vesz át részeket a prágai szerző művéből. A feltételes módban íródott szöveg a „mi lett volna, ha...” alternatíváit, a lehetséges kimenetek és eseményvariációk sokféleségét mutatja fel (többek között). Ez a Takács-kötet szempontjából azért lehet fontos, mert történeteinek szerkezete sok esetben követi ezt a struktúrát. A legtöbb elbeszélés elindul egy történetből, majd ezt az asszociáció módszerével görgeti tovább úgy, hogy újabb és újabb, egymással szorosan nem összetartozó fragmentumok, történetdarabkák kerülnek elő. Ez a módszer már a versek esetében is megfigyelhető volt, míg azonban a líra esetében működtethető módszernek bizonyult, addig az elbeszélésekben sokszor esetlegesnek, megszerkesztetlennek tűnik. A kötet írásainak legalább felénél könnyen támadhat az az érzésünk, hogy ezek még nem lezárt szövegek, hiszen a bennük rejlő ötlet, a jellegzetes hang és a tökéletes stiláris megoldások ellenére is a szerkesztetlenség benyomását keltik, azt sugallják, hogy szerzőjük a struktúra problémáját nem oldotta meg tökéletesen. A kis történetek némelyike aránytalan felépítésű, a kiinduló szituáció után elkalandozik, csapong, cselekményvezetése nehezen értelmezhető, és ezt a lezárás csattanói sem mindig képesek megoldani, egy jól sikerült befejezéssel kikerekítve, egészszé téve a történetet.

Eltételezve a szerkesztés ezen problémáitól, a történetek tanulságosak és szórakoztatóak, az ötvenes–hatvanas évek világát ismerőknek pedig valószínűleg sok esetben nosztalgikusak. A férfi–nő, nő–nő, szülő–gyermek kapcsolatokat nem sematizálva, hanem azok egyediségében és bonyolultságában bemutató írásokat pedig egy, a jelenkori magyar prózában kevésbé erős lélekelemző irány olvasói is érdeklődéssel fogadhatják. Bár Takács Zsuzsa most még vendég a próza területén, semmiképp sem megtévesztő külsejű, hiszen szövegei nem csupán prózának álcázott versek, hanem valódi, színvonalas kisprózák, melyek nem maradnak el attól az elvárástól, melyeket alkotójuk korábbi életművét ismerve velük szemben támasztunk. Olvassuk hát úgy, mintha minden darab a mi önéletrajzaink része lenne, vagy legalábbis lehetne.